

EEN KWESTIE VAN ATTITUDE

CONSERVATISME IN BELGIË

De Ierse historicus John B. Bury, auteur van een klassiek werk over de vooruitgangsidee, schreef dat het daarbij ging om een akte van geloof. Hij hield er rekening mee dat die idee, die tot aan de zeventiende eeuw allesbehalve vanzelfsprekend was geweest, in de toekomst best wel eens kon degraderen tot de status van een overwonnen vooroordeel.¹ De tegenhanger van de vooruitgangsidee is de opvatting dat de mensheid in verval is, de in de Oudheid aangehangen overtuiging dat op een mythisch gouden tijdperk een periode van afgang was gevolgd. In dat opzicht vormt conservatisme *niet* het tegendeel van progressivisme. Conservatieven zijn niet noodzakelijk van mening dat wat nu bestaat van mindere waarde is dan wat eraan voorafging. Vaak gaat het hun evenmin om een idee over hoe de ideale orde der dingen er uitziet.

Dat is anders voor progressieven die kennelijk voor zichzelf hebben uitgetekend wat er niet goed gaat, hoe dat verbeterd kan worden en welke heerlijke nieuwe wereld dat dan moet opleveren. Het resultaat daarvan is een veelheid aan toekomstvisies geweest die in de loop der tijden niet zelden in aanvaring zijn gekomen met elkaar en met wat voor de 'reactie' moet doorgaan. Niet dat de situatie aan conservatieve zijde een zoveel eenduidiger beeld laat zien. Als het daar niet gaat over een groot verhaal, een blauwdruk van de heilstaat, waarover dan wel?

TUSSEN ATTITUDE EN IDEOLOGIE

Het conservatieve denken over politiek en samenleving kwam haast samen ter wereld met de Franse Revolutie, een kind van de Verlichting. Als de geestelijke vader ervan wordt vaak de Brit Edmund Burke genoemd, omdat hij in 1790 op de radicaliserende

OLIVIER BOEHME

werd in 1974 geboren in Antwerpen. Hij is historicus en als onderzoekscoördinator verbonden aan de Artesis Hogeschool Antwerpen. Hij publiceerde onder meer over de revolutie van rechts in Vlaanderen, de sociaaleconomische dimensie van de Vlaamse Beweging, de politiek-financiële geschiedenis van België en geschiedtheorie. Zijn werk situeert zich vaak op het kruispunt van de politieke, cultureel-intellectuele en sociaaleconomische geschiedenis. Adres: Jan van Rijswijklaan 34, 2018 Antwerpen.

---

omwenteling over het Kanaal reageerde met zijn *Reflections on the Revolution in France*. Maar al vóór 1789 had de invloedrijke Duitse jurist en historicus Justus Möser een pleidooi gehouden voor de geleidelijke ontwikkeling van staat en samenleving. Daarmee had hij zich niet alleen gericht tegen onbezonnen nieuwlichters, maar evengoed tegen de geforceerde hervormingsdrang van verlichte despoten.² Het discours van deze en andere conservatieve auteurs vertoonde de kenmerken van wat zich zou ontwikkelen tot een conservatieve leer: ze leverden niet zozeer het universele recept voor een modelstaat af, ontkenden evenmin dat één en ander van tijd tot tijd bijgesteld en veranderd moest worden, maar maakten er een punt van dat zoiets moest gebeuren bij wijze van evolutie en met oog voor wat door ervaring en gebruik sinds de voorvaderen als heilzaam erkend was. Die benadering is van invloed geweest op het (pioniers)-werk van tal van latere historici, sociologen, filosofen en andere menswetenschappers.

De conservatieve *attitude* ontpopte zich tot een *ideologie* in die zin dat ook zij vaak een universeel-metafysische, meestal christelijke fundering kreeg. De combinatie van universalisme en historisme zadelde het conservatisme echter met interne spanningen op en blijft één van de obstakels voor een eenduidige conservatieve stroming. Vandaag stoelt het neoconservatisme, met als thuisbasis de Verenigde Staten, het meest uitgesproken op een universeel waardesysteem in de lijn van *maître à penser* Leo Strauss, die daarvoor teruggreep naar het klassieke natuurrecht. Dit deed hij in tegenstelling tot Burke, die uitging van historisch gegroeide, onbedoelde situaties in plaats van universele deugden en waarden. Strauss verweet Burke dan ook relativisme. De neoconservatieven funderen met dat straussiaanse denken een vorm van conservatief liberalisme.³

Ideologisering van het conservatisme voltrok zich ook doordat het in een politiek en maatschappelijk debat werd ingezet, daar noodgedwongen de evolutie van onderging en het instrument werd van uiteenlopende groepen die zich in dat debat wilden positioneren.⁴ Opmerkelijk is dat er tijdens de negentiende- en vroeg twintigste-eeuwse verwerking van de revolutionaire erfenis voor het eerst behoefte bleek aan een doctrine over het bewaren van het bestaande of minstens over het afremmen van onbezonnen verandering. Niet minder frappant is dan weer het gegeven van een conservatisme dat niet wilde terugkeren in de tijd, terwijl uitgerekend de herauten van de Franse en latere revoluties dat wél wensten. Maximilien Robespierre en verwante geesten begrepen hun ‘revolutie’ letterlijk als het ‘omwentelen’ van de tijd en wilden opnieuw aanknopen bij een geïdealiseerde oudheid.⁵ In navolging van Jean-Jacques Rousseau leefde bij meer dan één ‘progressistische’ ideoloog de overtuiging dat zijn tijd decadent was en er verjonging kon komen door zich te oriënteren op één of andere mythische voortijd. Daartegenover bleek het bij de conservatieven, zeker in de praktijk, toch vooral om een pragmatische omgang met een historisch gegroeid *nu* te gaan, voorzichtig en even historisch groeiend naar een niet al te radicaal andere toekomst.

KATHOLIEK CONSERVATISME

In het negentiende-eeuwse België belichaamden de katholieken deze politieke houding.⁶ Zij realiseerden de ambitie de staatsdragende en stabiliserende factor van het land te zijn. In hun vertoog, zowel verbaal als visueel, legden ze sterk de klemtoon op de historische wortels van de Belgische staat en samenleving, en op het belang van traditie. Het katholieke geloof vormde de basis. Bij de flaminganten lag het accent op de ‘aloude’ Vlaamse volksaard. Die behoefte aan tradities prikkelde tot een zoektocht naar en zelfs tot de uitvinding van zo’n aard en van een nationale pedigree. Aan die zoektocht namen overigens ook anderen dan katholieken deel. Een stroming binnen de katholieke wereld opteerde zowaar voor het ultramontanisme, dat een integraal katholiek openbaar leven tot doel had. West-Vlaamse flaminganten als Guido Gezelle combineerden zo’n integrisme met de kiemen van wat een krachtig nationalisme zou worden. Dat maakte van de Vlaamse Beweging zeker geen uniform conservatieve beweging. Ook liberalen en socialisten interesseerden zich voor de Vlaamse kwestie, voerden er een eigen discours over en namen daarin initiatieven.

Conservatisme bleef evenmin een katholiek monopolie. Daar zorgde de sociale kwestie voor. De angst bij de vrijzinnig-liberale burgerij voor de oprukkende arbeidersklasse deed haar uitkijken naar concepten om die laatste in te tomen. Het principe van het vrij ondernemende individu op een markt die niet verstoord werd door staat en groepsbelangen bleek immers even irreëel als onhoudbaar. Daarom waren het lang niet alleen katholieke intellectuelen en politici die zich al vóór 1914 bogen over de

mogelijkheden van een corporatistische herschikking van de politieke en sociale verhoudingen. Na de Eerste Wereldoorlog was een antwoord op de eis tot sociale en politieke democratisering onontbeerlijk geworden. Het kwam neer op een combinatie van toegevingen, zoals de invoering van het algemeen enkelvoudig stemrecht en sociale wetgeving, en pogingen tot indamming van 'het volk'. Corporatistische scenario's van verschillende snit kwamen nog meer dan voordien aan de orde.

Corporatisme, hoe ook uitgewerkt, maakte het mogelijk sociale verschillen groepsgevijs en efficiënt te beheersen. Bovendien viel het numerieke overwicht van de nieuwe leden van de parlementaire democratie te neutraliseren door een organisatie op basis van paritair vertegenwoordigde 'lichamen'. Voornamelijk Franstalige leden van zowel de katholieke als de liberale partij waren bereid om samen een '*parti de l'ordre*' te vormen in de nieuwe politiek-maatschappelijke constellatie die zich aandeede.⁷ Die katholiek-liberale alliantie was gericht tegen het 'rode gevaar' en het flamingantisme, dat met de verruiming van het stemrecht eveneens de wind in de zeilen kreeg. In 1919 kwam er zelfs een eerste Vlaams-nationalistische partij, de Frontpartij. Die vertoonde alvast niet veel samenhang en een ideologisch heel divers palet. Maar of het nu om flaminganten ging met socialistische neigingen, zoals Herman Vos, of flaminganten met vaag revolutionaire ideeën die uiteindelijk zouden uitmonden in een revolutie van rechts, zoals Joris Van Severen: het was een non-conformistisch gezelschap. Dat wilde niet zo passen in een België dat door een francofone, aristocratisch-burgerlijke elite gedomineerd werd. Voor de aanhangers van een *parti de l'ordre* leek een conservatieve dam tegen deze flamingantische en andere 'bolsjewisten' geboden.

REVOLUTIE VAN RECHTS

Ging het hier nog altijd om een conservatieve attitude van bewaren wat goed was en bedachtzame hervorming van wat beter kon? De oude garde was niet gewapend met een welomlijnde ideologie hierover, maar er groeide zoiets als 'nieuw rechts'.⁸ Dat werd nog tijdens de Eerste Wereldoorlog gevoed door de import, via Franstalig België, van ideeën uit de sfeer van de *Action Française*. De revolutie van rechts, in het verslagen Duitsland ook wel *Konservative Revolution* genoemd, vond vanaf het einde van de jaren 1920 eveneens in Vlaanderen steeds meer aanhangers. Het ging daarbij om een conservatisme met een nieuw revolutionair elan, een reactie tegen een politieke en sociaal-economische massamaatschappij die voor bepaalde belangengroepen, en niet minder voor intellectuelen met een identiteitsprobleem, bedreigend overkwam. Leden van een intelligentsia met een (klein)burgerlijke achtergrond en behept met een elitair zendingsbewustzijn vroegen zich immers af wat hun plaats nog was in een maatschappij die werd beheerst door de 'materialistische' krachten van arbeidersbeweging en kapitaal. Die specifieke conservatieve reactie gaf weer aanleiding tot de

constructie van een orde die voor historisch en zelfs metafysisch gelegitimeerd moest doorgaan.

Nieuw rechts ontliep de moderniteit niet, maar ging er integendeel mee aan de slag. Dat leverde de paradox van het 'antimoderne modernisme' op, die tot perverse extremen werd gevoerd door fascistische en aanverwante bewegingen. Spanningen tussen de ene en de andere vorm van conservatisme bleven niet uit. Hoe kon je bijvoorbeeld de idee van de intermediaire corpora, zoals belangenorganisaties en de gremia waar ze elkaar ontmoetten, verzoenen met een staatscorporatisme waarbij die sociale lichamen instrumenten vormden van een rigide dictatuur? Er waren Vlaamse katholieke intellectuelen die zich van dergelijke contradicties goed bewust waren. Bovendien bleken christelijke waarden voor vele gelovigen nauwelijks verenigbaar met de raciale orde die het nationaalsocialisme voorstond. Fascisme en nazisme mogen dan wel geenszins voorbeelden van een 'authentiek' conservatisme zijn, daarmee is de kwestie niet van de baan dat een conservatieve geestesgesteldheid revolutionaire energie in zich kon dragen en die in dienst kon stellen van specifieke 'grote verhalen'. De 'conservatieve revolutie' van het interbellum, waartoe een belangrijk deel van de Vlaamse Beweging zich heeft laten verleiden, blijft een even complex als intrigerend fenomeen.

DE HERVONDEN STABILITEIT UITGEDAAGD

Uit al dat contrarevolutionaire vuur van vóór en tijdens de Tweede Wereldoorlog heeft de naoorlogse christendemocratie een conservatisme weten te distilleren dat inpasbaar was in de politieke en sociale democratie. De overlegeconomie, die ze weliswaar slechts wist te installeren met de instemming van de andere grote politieke families, stoelde op een gemodificeerd parlementarisme op basis van individueel stemrecht: het werd aangevuld met het neocorporatisme van de belangengroepen. Die nieuwe politieke formule stabiliseerde politiek en samenleving, en leidde de fundamentele omslag van de Belgische economie na de oorlog in goede banen. Vooral voor Vlaanderen, met een dominante Christelijke Volkspartij (CVP), leverde dit een succesverhaal op. België hervond, net als zijn Europese burens, rust en orde. In levensbeschouwelijke dossiers rekenden de voorstanders van de familie als hoeksteen van de maatschappij, van de daarbij horende 'goede, oude zeden', van de rol van religie of wat daarvan overbleef, op de christendemocratie. De verzuiling maakte daarenboven ook van andere partijen pijlers van een samenleving waarin voor de oplossing van conflicten nieuwe controlemechanismen waren ingebouwd. De liberalen bewaakten mee de kapitalistische orde, weliswaar gecorrigeerd door middel van overheidsinterventie en het 'driehoeksoverleg' tussen staat, werkgevers en werknemers. In Wallonië wilde het almachtige socialisme wel meer dan Vlaanderen experimenteren met een gesocialiseerde economie, maar het kwam van een kale reis terug. De *Parti Socialiste* werd

evengoed een Belgische steunbeer die de verhoudingen door alle politieke stormen heen al bij al voorspelbaar en beheersbaar maakte.

Dit model is door vier historische fenomenen fundamenteel uitgedaagd: de erfenis van mei '68, het neoliberalisme, de opkomst van extreem rechts en het communautaire conflict. Of mei '68 nu slechts een fenomeen was van, dan wel het startschot voor de grote mentaliteitsverandering in die jaren, feit is dat sindsdien het denken over genderverhoudingen, seksualiteit, opvoeding, macht en gezag, over de positie van de burger en over zo veel andere kwesties een onomkeerbare ontwikkeling heeft doorgemaakt. Deze nieuwe geest, hoe 'links' ook, stond in nauwe relatie met het consumen-tisme, dat zelf het product was van de welvaarts- en verzorgingsstaat. Mensen zijn zich op allerlei vlakken meer als individu gaan gedragen en een aangenaam leven gaan nastreven, gericht op zelfontplooiing. Ze werden steeds minder bereid om hun levenswandel te laten bepalen door de gevestigde autoriteiten. Het conservatisme toonde zich niettemin soepel genoeg om daarmee om te gaan. Toen bijvoorbeeld ook CD&V (Christendemocratisch & Vlaams, de vroegere CVP) in het parlement het homohuwelijk goedkeurde, paste dat enigszins binnen een conservatieve agenda: een nieuwe relatievorm werd ondergebracht in de aloude instelling van het huwelijk en gekoppeld aan de normen van de huwelijkswetgeving.

Het consumentisme en individualisme van de 'bevrijdingsjaren' 1960 staan op hun beurt niet los van het neoliberalisme dat twee decennia later de kop opstak. De motor van de gemengde economie die de welvaartstaat moest schragen, begon te sputteren en pleidooien voor een 'zuivere' marktwerking en een voortdurende inzet op competitiviteit bleven niet zonder invloed op het beleid in België. Vooral Vlaanderen is sterk getekend door dat discours, hoewel er ook daar nog veel van de overlegcultuur is overgebleven. Nochtans past het neoliberalisme verre van naadloos bij een conservatieve agenda. Conservatief is het wel in die mate dat het neoliberalisme privévermogen dat door initiatief en concurrentie is verworven tot basis van de samenleving verklaart. Maar de nietsontziende 'vermarkting' en de onophoudelijke innovatie en mobilisatie stoppen niet voor oude grenzen, vormen en tradities. In die zin is neoliberalisme te 'respectloos' om conservatief te kunnen zijn. Conservatieven zijn vandaag net succesvol wanneer ze een om zich heen grijpende angst voor die 'ontgrensde' wereldmarkt weten te benoemen en beantwoorden met recepten als 'identiteit', 'normbesef' en 'geborgenheid' binnen zingevende begrenzing.

De derde uitdaging voor de naoorlogse evenwichtssituatie en de krachten die haar ondersteunden, was het Vlaams Blok/Belang. Tegenover de geleidelijke afkalving van de verzuiling, door mei '68 en het neoliberalisme in de hand gewerkt, stonden de opeenvolgende electorale schokken die deze extreem rechtse partij veroorzaakte. De schokken dijen uit, de radicale kern waaruit ze kwamen, verloor aan kracht, maar

andere partijen vingen ze op en bleven er niet onberoerd door. Die nieuwe politieke realiteit ter rechterzijde van het politieke spectrum heeft getoond, ook aan wie het lang niet wilde zien, dat Europa een ongekende immigratiegolf over zich heen heeft gekregen vanuit streken die het voorheen alleen kende omdat het de eigen expansie tot daar uitstreekte. Nu is het gedwongen zich weer eens diep te bezinnen over zijn eigen existentiële bronnen en identiteit.

De vierde stoot tegen de Belgische *modus vivendi* kwam van het communautaire conflict. Het Vlaamse identiteitsdiscours is blijven aanzwellen en heeft, in combinatie met het overwegend christendemocratische ideologische profiel van Vlaanderen, de vervreemding steeds groter gemaakt tegenover Wallonië, dat een vager identiteitsbesef heeft maar wel onmiskenbaar socialistisch is. De gedeeltelijke verschuiving van het Vlaamse kiezerspubliek naar de liberalen gedurende de voorbije decennia heeft die kloof nog verbreed, temeer daar het neoliberalisme een diepere indruk heeft nagelaten op het Vlaamse dan op het Franstalige liberalisme. Net de vaak tegengestelde visies op de organisatie van de economie en het sociale beleid maken de dialoog tussen beide regio's bijzonder moeilijk.

Maar is dat eigenlijk nog een kwestie van een 'conservatief' Vlaanderen versus een 'progressief' Wallonië? Het Waalse socialisme blijft inzetten op een uitkeringseconomie en sociaal 'cliëntelisme' als antwoord op een sociaal-economische impasse van zowat een halve eeuw. Zoiets valt nauwelijks vooruitstrevend te noemen. Socialisme kan heel conservatief zijn, zelfs in de betekenis van krampachtige behoudsgezindheid. (Het 'anders gaan leven'-credo van de ecologische beweging, van linkse of rechtse signatuur, kan zelfs reactionaire trekken vertonen.)

CONSERVATIEVE MAAKBAARHEID

Het communautaire debat staat in direct verband met de opkomst van een nieuw Vlaams conservatisme. De Nieuw-Vlaamse Alliantie (N-VA) heeft daar in Bart De Wever een eloquente vertolker van gevonden. Hij presenteert het als een ideologie voor de vrijgevochten burger van de eenentwintigste eeuw, die zich uitslooft in een competitieve en zich blijvend innoverende economie, maar daarvoor wat sociale bescherming, geborgenheid, veiligheid en houvast wil terugkrijgen. Dat houvast bestaat hier ook uit een duidelijke identiteit, het lidmaatschap van een gemeenschap van burgers die elkaars taal letterlijk en figuurlijk begrijpen.

De N-VA staat echter voor twee grote moeilijkheden. De Vlaamse Beweging is nooit in haar geheel het vehikel geweest van conservatisme, haar groei ging gelijk op met haar interne ideologische tegenstelling. Nu de Vlaamsgezindheid zo goed als samenvalt met de Vlaamse samenleving en verankerd zit in de staatsstructuur, wordt dat niet anders. Een tweede obstakel voor een Vlaams conservatisme is het ontbreken van

een algemeen gedeelde Vlaamse identiteit die andere breuklijnen overstijgt. De Wever geeft dat zelf toe.⁹ Zijn natiestaat, bekroning van dat organisch gegroeide en kostbare weefsel waarover hij het zo graag heeft, moet hij eerst nog aan de Vlaming verkocht krijgen. Meer nog, hij moet het eerst zelf weven. Wat een conservatief antwoord heet te zijn op uitgerekend de zogenaamde 'doorgeschoten maakbaarheidsidee' is kennelijk zelf helemaal niet organisch gegroeid en bloeiend, maar veeleer 'gemaakt'. Dat naakte feit levert een vervelende knoop op in zijn conservatisme en dat van vele anderen, vroeger en nu.

Een opgefrist conservatisme krijgt misschien meer allure als het niet meer wordt ingezet in een al te scherpe, in wezen ongeldige tegenstelling met progressivisme. Conservatisme en progressivisme zijn beide zinvolle *attitudes*, die de simplificerende ideologie overstijgen en helpen het midden te houden tussen het maken van een toekomst en rekening houden met verleden en heden. Tussen die polen zullen ook de Vlaamse en Europese identiteiten zich moeten bewijzen.

Noten

- 1 J. B. BURY, *The Idea of Progress. An Inquiry into its Origin and Growth*, London (MacMillan), 1928, pp. 4 en 352.
- 2 J. MÖSER schreef in het teken van deze 'organische' idee zijn beroemde *Osnabrückische Geschichte* (1768).
- 3 L. STRAUSS, *Natural Right and History*, Chicago-London (The University of Chicago Press), 1965. Daarin over Burke: pp. 294-323. In Nederland wordt Strauss' gedachtegoed verdedigd door o.m. Bart Jan Spruyt, zie diens *Lof van het Conservatisme*, Uitgeverij Balans, 2003 (pp. 143-152), een bundel opstellen over verschillende conservatieve auteurs.
- 4 Een soortgelijke karakterisering van de ideologisering tijdens de overgangperiode 1750-1850 hanteert Reinhart Koselleck met zijn toonaangevende naslagwerk *Geschichtliche Grundbegriffe* (1972 e.v.).
- 5 TOR, *De opstand van de intellectuelen. De Franse Revolutie als avant-première van de moderne cultuur*, Kapellen-Amsterdam (DNB/Uitgeverij Pelckmans-Wereldbibliotheek), 1989, p. 68
- 6 Voor een synthese zie J.C.H. BLOM en E. LAMBERTS (red.), *Geschiedenis van de Nederlanden*, Baarn (HBuitgevers), 2007, pp. 258-260; 267-269.
- 7 Zie hiervoor onder meer: J. STENGERS, *La droite en Belgique avant 1940*, Bruxelles (CRISP), 1970, p. 7; E. GERARD, *De Katholieke Partij in crisis. Partijpolitiek leven in België (1918-1940)*, Leuven (Kritak), 1985, pp. 468-469.
- 8 O. BOEHME, *Revolutie van rechts en intellectuelen tijdens het interbellum. Ideeënhistorische bijdragen*, Leuven-Leusden (Acco), 1999.
- 9 B. DE WEVER, 'Gezonde identiteit', in: *De Standaard*, 15 juni 2010, p. 43.